

AZ IDEGENNYELV-OKTATÁS FŐ TENDENCIÁI A 80-AS ÉS 90-ES ÉVEKBEN

AKERÉK ÉVSZÁM ÖNMAGÁBAN IS visszatekintésre készítő volta mellett elsősorban azért vállalkoztam a főbb változások számbavételére, dokumentálására, mert magam a kilencvenes éveket – elsősorban az iskolarendszerű nyelvoktatást jellemző expanzió és még inkább az oktatási rendszer minden szintjén lezajlott nyelvváltás miatt – a magyarországi idegennyelv-oktatás nagy évtizedének tartom. A kötelező orosz tanulás eltörlésével 1989 után meginduló modernizációs folyamat – a sok probléma és kényszermegoldás ellenére is – impozáns eredményei okán a 20. századi magyar neveléstörténet legfigyelemreméltóbb történései között kaphat helyet. Vitathatatlanul több körülmény szerencsés találkozása segítette az idegennyelv-oktatás viszonylag gyors talpra állását a közel 40 évnyi totális eredménytelenség után.¹ A szabad nyelvválasztás deklarálása abban a helyzetben történt, amikor legjellemzőbben Európában, de általában a világ fejlettebb országaiban mindennütt nyilvánvalóvá vált, hogy a globális, a regionális és lokális kihívásokra válaszolni kényszerülő intézményes nevelés egyik legfontosabb feladatává az ezredfordulón a kulcskompetenciák, köztük kitüntetetten a kommunikatív kompetenciák – az anyanyelvi és idegen nyelvi kommunikáció – fejlesztése válik. Az igényesebbé váló magyarországi munkaerőpiac kezdte – elsősorban „ritkaságértéke” miatt – magasra értékelni a nyelvtudást, a felsőoktatási intézmények egyre komolyabb elvárásokat fogalmaztak meg e tekintetben a középiskolák, azok pedig az általános iskolák felé. Az oktatási javak közül kiemelkedően keresetté, értékessé vált a nyelvtudás, a gyerekeiknek jó iskolát kívánó szülők elsősorban a nyelvoktatás korai elkezdésével, intenzitásával, hatékonyságával kapcsolatban fogalmaztak meg követeléseket. A helyi önkormányzatok fenntartásába átkerülő, a kliensekhez ily módon egyébként is közelebb kerülő iskolák – nem utolsósorban a fejkvótás finanszírozásnak a mély demográfiai hullámvölgy éveiben történő bevezetése miatt – egyre érzékenyebben reagáltak az iskolahasználati igényekre. Ezt meglehetősen szabadsággal tehették, mert a 90-es években a NAT bevezetéséig központi szabályozás gyakorlatilag nem működött Magyarországon, az iskolák szakmai autonómiáját 1985-től a közoktatási törvény garantál-

¹ Az idegennyelv-váltás folyamatát a magyarországi közoktatásban Imre, 1995 és Vágó, 1999a tanulmányai elemzik. A nyelvváltás regionális különbségeit Imre (1999) írása mutatja be, a tanárképzésben lezajlott változásokat pedig Vágó (1999a) tanulmánya ismerteti.

ta. Az oktatási intézmények a nyugati nyelvoktatás nyelvi kínálatának bővítésével, korai és egyre intenzívebb oktatási formák (tagozat, két tanítási nyelv) beindításával tudták leginkább megszerezni a felsőközéposztály, a vezető értelmiség és a leggazdagabb vállalkozói réteg többségében jól szocializált, magas teljesítménymotivációjú, a tanárok számára kevesebb fáradtság mellett sok sikerélményt jelentő gyerekeit. Kezdetben a tehetséges és/vagy iskolakonform tanulók, a kilencvenes évek második felétől – szinte minden iskolatípusban – egyáltalán a beiskolázható gyerekek megszerzéséért folytatott harcban „nyerő lapnak” számító iskolai nyelvoktatás horizontális és vertikális expanziójának csak a nyugati nyelvszakos tanárok hiánya vetett (ideig-óráig) gátat.

Az idegennyelv-oktatás és a nyelváltás folyamatát elsősorban a közoktatási és közművelődési statisztika adatainak elemzése és szórványos kutatási eredmények alapján mutatja be a tanulmány.

A magyar népesség idegennyelv-tudása

A magyar felnőtt lakosság idegennyelv-ismeretét feltáró legutolsó tudományos igényű vizsgálat lehangoló eredményei (*Terestyéni, 1995, 1997*) közismertek: 1994-ben a 14 éven felüli felnőtteknek mindössze 11,8%-a állította magáról, hogy legalább egy nyelvet beszél, legalább olyan szinten, hogy szóban és írásban „elboldogul” (megérti a hallott, olvasott szövegeket és megérteteti magát), és mindössze 3,6%-a felelt meg a két idegen nyelv ismeretét megkívánó európai normának. Kevesebbszer idézik azonban azt a kutatási eredményt, amely azt mutatja, hogy minél fiatalabb valaki, annál nagyobb valószínűséggel beszél idegen nyelven, azaz a nyelvismerettel rendelkezők aránya korcsoportonként jelentősen különbözik. Az 50 évesnél idősebbeknek kevesebb mint 10%-a, a középgenerációnak (31–50 éveseknek) 15–16%-a kommunikál legalább egy idegen nyelven, és már 1994-ben komoly javulás mutatkozott e téren a tizen-, huszonévesek (27% illetve 25%) körében (*Terestyéni 1995, 1997*). A homogén nyelvi környezet miatt a magyar népesség idegennyelv-ismeretét alapvetően az iskolázottsági szint határozza meg. Minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál több évig tanul idegen nyelvet az intézményes nevelés keretei között, vesz részt iskolarendszeren kívüli nyelvoktatásban, általában annál nagyobb valószínűséggel végez nyelvismeretet igénylő munkát, annál gyakrabban utazik külföldre vagy érintkezik idehaza is külföldiekkel, és választja a szabadidő-eltöltésnek olyan formáit, mint például az idegen nyelvű filmek, TV csatornák nézése, újságok, könyvek olvasása. Az iskolázottság direkt és közvetett hatásai miatt a nyelvismeret szempontjából meghatározó jelentőséggel bírt, hogy elsősorban a felsőfokú, de kisebb mértékben a középfokú végzettséggel rendelkezők aránya is a 90-es évek végéig – nemzetközi összehasonlításban – igen alacsony volt Magyarországon. Az idegen nyelven kommunikálók arányának több mint harminc évig tartó – alacsony szinten való – stagnálása jól magyarázható a motiváció szinte teljes hiányával is, amely egyaránt fakadt az ország elzártságából és a valamennyi iskolafokon kötelezően tanított orosz nyelv iránti érdektelenségből.

A 80-as, 90-es évek oktatásügyi történései alapján prognosztizálható változások

Két determináns – az iskolázottság és a motiváció – tekintetében a 80-as évek közepétől, de kitüntetetten a rendszerváltás körül és után olyan gyors és nagy horderejű változások történtek hazánkban, melyek alapján nagy valószínűséggel megjósolhatjuk az idegen nyelven beszélők arányának összességében lassú, de a tanulók illetve a fiatal felnőttek körében számottevő emelkedését.

A nyelvtanulással kapcsolatos pozitív attitűdök kialakulása a 80-as, megerősödése a 90-es évek fejleménye, míg a népesség iskolázottságának növekedése egyértelműen a legutóbbi évtized nemzetközi viszonylatban is figyelemreméltó történése. Magyarországon az érettségit, illetve diplomát szerzett személyek száma 1990–2000 között megduplázódott. Mivel a nyelvismerettel rendelkezők aránya korcsoportonként jól közelíti a felsőfokú végzettséggel és gimnáziumi érettségivel rendelkezőkét, az oktatási statisztikák alapján megbecsülhető,² hogy az iskolarendszerből 2000 nyarán kilépők legalább 30%-a, illetve az érettségi utáni képzésekből kikerülők (egy részének) beszámításával már közel 40%-a a magyar munkaerőpiacon kurrens kompetencia – nyelvtudás – birtokában kereshet állást magának. Ha az elfogadható színvonalú nyelvoktatáshoz való hozzáférés lehetőségét nem sikerülne bővíteni más középfokú iskola-típusok (elsősorban a szakközépiskolák) idegen nyelvi képzésének eredményesebbé tételével, akkor is – önmagában a gimnáziumot, főiskolát és egyetemet végzettek arányának növekedése miatt – az új évtized végére a fiatalabb korcsoportokban valóssá válhat, hogy minden második ember beszél a magyaron kívül egy vagy két nyelvet (*Imre & Lannert 2000*).

Legalább ilyen látványosan, bár a statisztikákban csak részben követhető módon változott a nyelvtanulással kapcsolatos attitűd; az intézményes nyelvoktatásban azonban az igények megváltozására reagáló folyamatok – a központi oktatásirányítás által – erősen késleltetve jelentkeztek. A 80-as évek elejétől érzékelhetően nyitottabbá váló Magyarországon a fiatalok és a középkorúak körében jelentősen megnőtt az érdeklődés a nyugati nyelvek iránt. Az igények kielégítésére kezdetben a TIT és a közművelődési intézmények, valamint szórványosan magánórák adásával tanárok vállalkoztak; majd a nyolcvanas évek elejétől megalakultak, az évtized második felében pedig gombamód szaporodtak a magán nyelviskolák. Némi egyszerűsítéssel úgy fogalmazhatnánk, hogy a nyelvtanulással kapcsolatos legfontosabb események a 80-as években részben az oktatási intézményrendszeren kívül, a 90-es években azonban már egyértelműen az iskolarendszeren belül történtek.

Az oktatási intézményrendszeren kívüli idegennyelv-oktatásban, az állami irányítású tanfolyami képzésben zajló változások

Bár az orosz nyelv kötelező jellegét a szélesebb közvélemény sokáig nem kérdőjelezte meg, a pártközpontban formálódó oktatáspolitikai felettébb kockázatosnak, sőt ve-

² Lásd: Az ifjúsági munkaerőforrás iskolai végzettség szerinti összetételének változását a KSH által kiadott Magyar Statisztikai Évkönyvekben.

szélesnek ítélte a nyugati nyelvek beengedését – a szűk elitképzésen túl – az iskolák falai közé, de ugyanilyen aggodalmat keltett „felsőbb körökben” a kurrens nyelvek tanítására gyorsan megszerveződő feketegazdaság, az oktatás „második gazdaságának” kialakulása is. Az ismeretterjesztés és a közművelődés intézményrendszerére várt tehát a feladat, hogy a nyugati-nyelvtanulási igényeket tömegmértékben, alacsony hatékonysággal, de kétségkívül szerény ellenszolgáltatásért, mindenki számára hozzáférhetően kielégítse.

1. TÁBLA

Az idegen nyelvet tanulók száma a TIT-ben és a közművelődési intézményekben

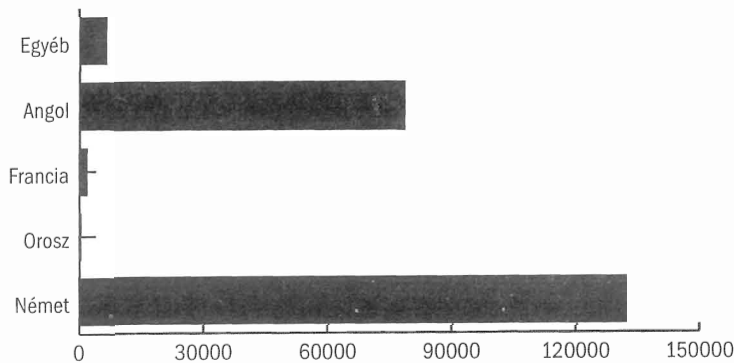
	1980	1986	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1996*
TIT	49 052	65 582	58 435	58 462	71 888	51 472	32 144	19 259	11 420
Közművelődés	17 372	55 043	64 264	84 594	97 215	78 149	60 498	40 287	
Összesen	66 424	120 625	122 699	143 056	169 103	129 621	92 642	59 546	

* A KSH statisztikák a közművelődési intézmények nyelvtanfolyamairól 1993-ban, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat keretében működőkről pedig 1996-ban közöltek utoljára adatokat
 Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek, 1981–1996

Az a köztudott, de hivatalosan „agyonhallgatott” tény, hogy az oktatási rendszeren kívül szervezett/szerveződő nyelvoktatás valójában mindig is a nyugati nyelvek elsajátítását szolgálta, akkor nyert bizonyítást, amikor 1990-ben (az orosz nyelv kötelező jellegének eltörlését követő évben) először jelentek/jelenhettek meg az oktatási statisztikában a tanfolyami rendszerű nyelvoktatás adatai nyelvenkénti bontásban. A nyilvánosságra került adatok – mivel a tanfolyami beiratkozás többé-kevésbé szabad nyelvválasztáson alapult – jól mutatták a különböző nyelvek iránti érdeklődést. Felért egy népszavazással, hogy a közel százhetvenezer tanfolyami résztvevőnek alig több mint egy ezreléke – az egész országban mindössze 257 hallgató – választotta az orosz nyelvet. Ebből a „látletből” egyértelművé vált a 40 évig támogatott, erőltetett orosz nyelv teljes elutasítása.

1. ÁBRA

A tanfolyami rendszerű idegennyelv-oktatás nyelvenkénti arányai, 1990

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyv, 1990

Az idegennyelv-oktatás változásai a közoktatási intézményrendszerben

A nyolcvanas évek második felétől az iskolákra egyre nagyobb szülői nyomás nehezedett a nyugati nyelvek valamilyen formában (tanóra, fakultáció, szakkör) történő „becsempészésére”. A közoktatási intézmények mozgástere azonban kezdetben meglehetősen szűk volt, mert a központi tanterv (1978) a középiskolázás valamennyi évfolyamán kötelező (átlagosan heti 3 órában tanítandó) orosz mellett a második idegen nyelv – azaz valamilyen nyugati nyelv – oktatását csak a gimnáziumokban és ott is csak az első két évfolyamon, heti 2 órában szerepeltette az órateremben.³ A gimnáziumok többségében a kötelezően választható órakeret (7, 9 óra) terhére a 3–4. évfolyamon tovább tanították a második idegen nyelvet. A gimnáziumok kivételes helyzetét talán az jelzi leginkább, hogy ebben az intézménytípusban a kommunista rendszer 40 éve alatt mindvégig első kötelező nyelvként is oktathattak nyugati nyelvet, a nyolcvanas évek vége felé egyre nagyobb arányban.

A többi iskolatípusban lázasan folyt a kiskapuk keresése. Az általános iskolák egyedi (például kísérleti) engedélyek megszerzésével, egy-egy tagozat elindításával vagy szakköri formával próbálkoztak, szerény eredménnyel. Még 1988-ban is csak az ún. szakosított tantervű osztályokba járók egy része, 66 640 gyerek tanulhatott angolt, németet és más nyugati nyelveket, miközben 857 308-an továbbra is orosz nyelvi képzésben részesültek.

A szakközépiskolákban 1988-ban szoros kivételként mindössze 3821 szakközépis-kolás első kötelező nyelvként tanulhatta a nyugati nyelveket, az érdeklődés azonban tömeges volt, amit az intézmények – az ebben az iskolatípusban hivatalosan nem előírt – második nyelv oktatásával próbáltak kielégíteni. Az ilyen módon bevezetésre kerülő angol illetve német órák igen népszerűek voltak. Egy olyan iskolatípusban, ahol az idegennyelv-oktatásnak nem volt igazán hagyománya, sikerült elérni, hogy átmenetileg a diákok közel 40%-a két nyelvet tanuljon. Amikor a nyugati nyelvek kerültek az első idegen nyelv pozíciójába, a második nyelv tanulásának gyakorlata egyik évről a másikra elhalt (lásd 2. ábra). A második nyelv 40%-os aránya különösen figyelemre méltó, ha tekintetbe vesszük, hogy a két középiskola (gimnázium és szakközépiszkola) egyenértékűségéről szóló minden deklaráció ellenére napjainkban is a szakközépiszkolásoknak mindössze 2%-a tanul két nyelvet.

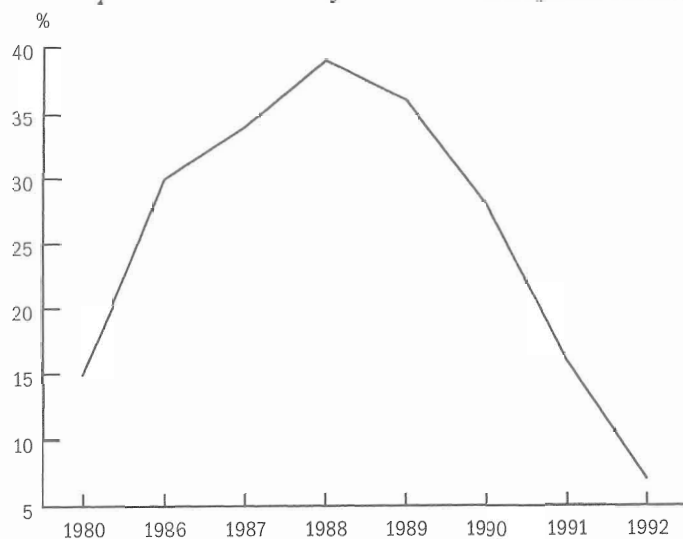
A különböző iskolatípusok mindegyikében tanítottak tehát a szabad nyelvválasztás deklarálása előtt is nyugati nyelvet, az intézményi törekvéseket azonban a központi oktatásirányítás kevésbé támogatta, igaz, a nyolcvanas évek második felétől túlságosan szigorúan nem is tiltotta. Mivel az állami irányítás hatóköre formálisan az első kötelező nyelvre terjedt ki, a különböző iskolatípusokkal szembeni minisztériumi „engedékenység” talán legadekvátabb mutatója, hogy az oda járó gyerekek hány százaléka tanulhatott kötelezően az orosz helyett nyugati nyelvet. A tanulói igények legjobb indikátora pedig az lehet, hogy a központi kontrollon kívüli iskolai nyelvrok-

³ Lásd: A gimnáziumi nevelés tanterve 1978.

tatási formákban – 2. nem kötelező nyelv, speciális tantervű, haladó tantervű, két tanítási nyelvű és fakultatív oktatás – összességében milyen nyelvi arányok alakultak ki az orosz nyelv privilegizált helyzetét megszüntető rendelet kiadását megelőző tanévben.

2. ÁBRA

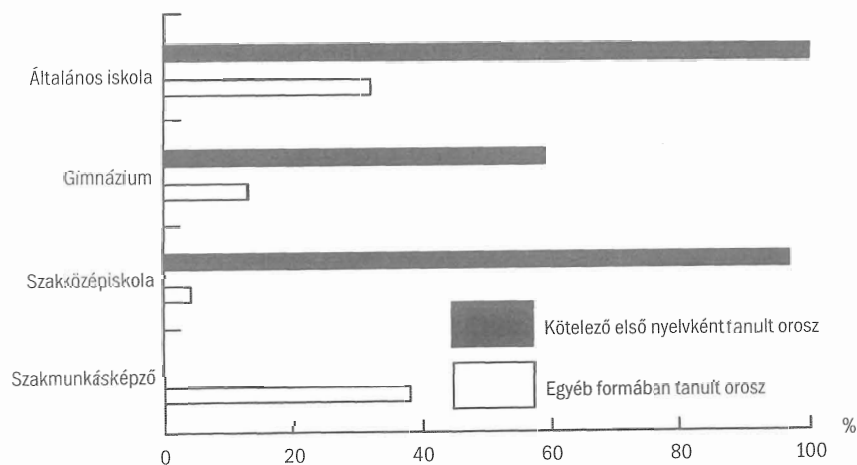
A szakközépiskolában második nyelvet tanulók arányának változása, 1980–1992 (%)

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek

3. ÁBRA

Az orosz nyelv aránya az első kötelező nyelvként és az egyéb formákban tanult nyelvek között iskolatípusonként, 1988 (%)

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyv, 1988

Teljesen egyértelmű, hogy a nyugatinyelv-oktatás tekintetében az oktatáspolitikai attitűdje egészen más volt az alap- és a középfokú oktatás, valamint a tömeg- és elitoktatás vonatkozásában. Az ország szilárd elkötelezettségét volt hivatott demonstrálni, hogy az általános iskolákban kivétel nélkül mindenkinek 5 évig kötelezően az oroszra kellett tanulnia, a tagozatos osztályok számát a tanulólétszám 3–5%-ára engedélyezték és elvárták, hogy ezekben is minél nagyobb arányban az orosz nyelv tanítása folyjék emelt óraszámban. Mivel a fakultatív nyelvórák szervezésére nem volt befolyása a központi oktatásirányításnak, ezért az ott kialakult, politikai szempontból kedvezőtlen nyelvi arányokat egyszerűen nem publikálták 1989-ig.

A középfokú iskolákkal kapcsolatos szelektív viszonyulás tiszta formában a gimnáziumok és a szakközépiskolák adataiban érhető tetten. A szabad nyelvválasztás előestéjén a gimnáziumokban már nem volt mindenkire kiterjedően kötelező az orosz tanulás; összességében nemcsak arányában, hanem a tanulólétszámában is a nyugati nyelvek kerültek túlsúlyba, s a diákok néhány százaléka egyáltalán nem tanult oroszra. A szakközépiskolákban viszont kivételesen szerencsésnek csak az az 5000 gyerek mondhatta magát, akiknek kedvezménye odáig terjedt, hogy nem nagyobb óraszámban első kötelező nyelvként tanulták az orosz nyelvet, hanem másodikként. A szakmunkásképző iskola látszólag kilóg az értelmiségi utánpótlást nevelő elit intézményektől a fizikai munkás utánpótlást biztosító szakiskoláig húzódnó – hipotézisünk szerint az intézményi presztízshierarchia által meghatározott – minisztériumi engedékenységi kontinuumból. Valójában azonban a nyolcvanas évek elején még egyáltalán nem kaptak idegen nyelvi képzést a szakmunkástanulók – az iskolatípus valamennyi intézményében csak napjainkban válik kötelezővé minden 9–10. osztályos számára az idegen nyelvek tanulása –, ezért az oktatásirányítás a központi tantervvel nem tudta szabályozni annak a 13 százalékos diáknak a nyelvválasztását, akik egyáltalán tanultak nyelvet 1998-ban a szakmunkásképzőkben. Paradox módon a nyelvtanulás szempontjából leghátrányosabb helyzetűnek tekinthető iskolatípus, a szakmunkásképző, illetve az odajáró tanulók indultak a tanított nyelvek összetételét tekintve talán a legelőnyösebb helyzetből a „nyelvi rendszerváltáskor”, ez az előny azonban – mint a későbbiekben látni fogjuk – hamar elfogyott.

Ismét csak az elitoktatás számára tett engedményként értékelhető a két tanítási nyelvű képzés 1987-es elindulásának engedélyezése. Anélkül, hogy e képzési forma jelentőségét vitatnánk, meg kell állapítani, hogy a nyelvtanulásra megoldást – költségigényénél fogva – legfeljebb a középiskolában tanulók 1–3%-ának jelenthet.⁴

A kötelező orosznyelv-oktatás eltörlésének hatása az iskolán kívüli nyelvoktatásra

Bár egyértelműen megállapítható, hogy az iskolavezetők a nyugatinyelv-oktatást stratégiai kérdésként próbálták kezelni már a 80-as években is, a kisebb-nagyobb intézményi szintű eredmények ellenére az oktatási rendszer egészében áttörést csak a köte-

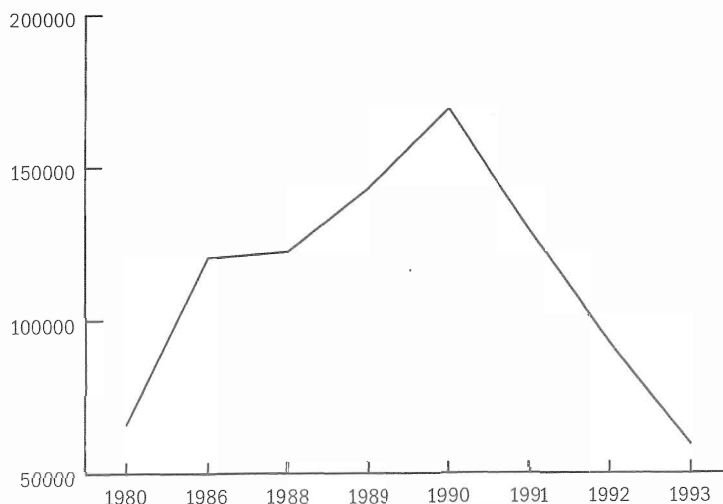
⁴ Lásd részletesebben a Jelentés a magyar közoktatásról 2000 című kötet 208–210 oldalát.

lező oroszitanítás eltörlése hozott, amely a politikai helyzet változásával 1989-ben vált lehetségessé. Ettől a pillanattól kezdődően az iskolázásban érintett korosztálynak az iskolarendszeren kívüli kezdő- és középhaladó szintű nyelvtanfolyamokon való részvétele szórványossá vált.

A közművelődési intézmények és az ismeretterjesztő társulat szervezésében nyelvet tanulók száma az 1990-es csúcsev után 1993-ra harmadára esett vissza (lásd 4. ábra), ami jelzi, hogy az intézményes nevelésben zöld utat kapott nyugati nyelvek oktatásának – az alap, a közép és a felsőfokú képzésben egyaránt szinte azonnal megkezdett – felmenő rendszerben történő bevezetése *százezer*, korábban tanfolyami rendszerben idegen nyelvet tanuló fiatal nyelvoktatás iránti igényét elégítette ki. A 6–18 éves korosztályban a – lehetőségek (azaz a teljes és részfoglalkozásban, óraadóként foglalkoztatható nyelvtanárok óraszám) által kijelölt kereteken belül biztosított – szabad nyelv választás megvalósulása óta tömegesebb igény az iskolán kívüli nyelvtanulás iránt csak a középiskolai tanulók körében mutatkozik elsősorban a nyelvvizsgára (esetleg az érettségire) való felkészülés időszakában. A minőségi nyelvoktatást produkálni soha sem tudó, olcsó közművelődési nyelvtanfolyami rendszer 1995 után el-sorvadt, a nyelvoktatási piac azonban virágzik. Bár a pénzdíjas oktatási szolgáltatások ezen szegmenséről sem rendelkezünk hiteles adatokkal, szakértők szerint a felnőttoktatás mellett a 14–20 évesek nyelvvizsgára való felkészítése vált napjainkra a nyelviskolák és magántanárok fő tevékenységévé.

4. ÁBRA

A TIT-ben és a közművelődési intézményekben idegen nyelvet tanulók számának változása, 1980–1993

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek

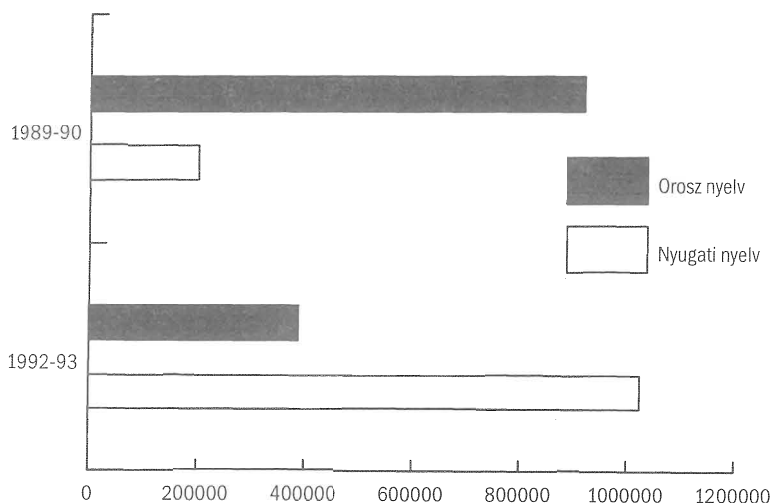
Nyelvváltás a közoktatásban

Bár az orosznyelv-oktatás egyeduralmának megszüntetésére irányuló társadalmi nyomás a 80-as évek vége felé már valóban jelentős volt, a siker – a szabad nyelvválasztás 1989-es deklarálása – lényegében felkészületlenül érte az iskolákat, és valójában a minisztérium apparátusát is. Kaotikus helyzetet teremtett, hogy a nyelvváltás feltételeinek megteremtésében a központi oktatásirányítás magára hagyta az iskolákat. A politikai akció szakmai előkészítetlenségét és váratlanságát egyaránt jelzi, hogy a Művelődési Minisztérium még egy évvel a rendelet megszületése előtt, 1988-ban is magasabb felvételi keretszámot biztosított az orosz szakos tanárképzésnek, mint az angolnak vagy a németnek.

Ebben a kényszerhelyzetben, amikor a szülők már legitim módon követelték a nyugati nyelvek oktatását, de a közoktatásban közel tizenötezer orosz szakos pedagógus mellett mindössze harmadannyi más nyelvszakos dolgozott, az iskolák mindent megtettek a tanárhiány enyhítésére. Kezdetben még a középiskolákban is, de jellemzően az általános iskolákban közép- vagy szerencsésebb esetben felsőfokú nyelvvizsgálattal rendelkező, képesítés nélküli pedagógusok bevonásával, később nyelviskolai tanárok óraadóként való foglalkoztatásával, utazótanárokkal (vagy a gyerekek utaztatásával) sorra indították az angol, német, francia nyelvek oktatását, előbb csak alap-, később emelt órászámú, osztálykeretben, majd többnyire bontott csoportokban. Bár az oktatási intézmények krónikus nyugatinyelv-tanár hiánnyal küzdöttek (s egy részük máig képtelen stabil, jól felkészült szakembert találni), rendkívül rövid idő, alig 3 tanév alatt az iskolák – lényegében önerőből – átalakították a nyelvoktatás szerkezetét.

5. ÁBRA

A nyelvi arányok a magyar közoktatásban – orosz és nyugati nyelveket tanulók száma, 1989/90 és 1992/93 (fő)

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek

Megjegyzés: minden tanuló annyiszor szerepel, ahány nyelvet tanul.

1992/93 joggal nevezhető a „fordulat évének” az idegennyelv-tanításban, mely annak ellenére sikerrel járt, hogy még abban a tanévben is több mint 9000 főállású orosznyelv tanár mellett alig 6000 egyéb nyelveket oktató pedagógus volt közalkalmazotti állományában az iskolákban. Az alacsony szakos ellátottság (kisebb településeken) és az egy nyugatinyelv-szakos tanárra jutó nagy tanulólétszám (az általános iskolák többségében) nyilvánvalóan negatívan hatott az oktatás színvonalára, az iskolák egy részében azonban legalább az óraszámok növelésével igyekeztek ezt kompenzálni.

Az iskolafenntartás jogát megkapó önkormányzatok többletforrások biztosításával, a szokatlannak számító munkaerő-gazdálkodási módok elfogadásával, esetenként nagyobb órakeret biztosításával segítették oktatási intézményeikben a nyugati nyelvek tanítására való átállást. A központi oktatásirányítás viszont alig vállalt szerepet ebben a jelentős modernizációs folyamatban, mert a nyugati nyelvek bevezetésére sem komolyabb költségvetési támogatást, sem számottevő külföldi pénzeket illetve szakmai segítséget sem sikerült megszereznie. Az egyetlen minisztériumi irányítással szerveződő akció, az oroszstanárok átképzése felemás eredményekkel zárult. Az 1989-ben meghirdetett átképzés felsőoktatási részprogramjában az 1997–98-as tanévben végzett utolsó évfolyam hallgatóival együtt közel 4900-an szereznek idegennyelv-szakos diplomát, de a 15000 oroszstanár közül csak mintegy 3200-an éltek ezzel a lehetőséggel. Az állam által viszonylag jelentős összegekkel támogatott oroszstanár átképzési program kedvezményezettjeinek *egyharmada soha nem is volt oroszstanár* (Vágó 1999a).

A fenti problémák ellenére rendkívül gyorsan lezajlott a nyelvváltás, és kialakultak azok a nyelvi arányok, amelyek – úgy tűnik – tartósan jellemzik közoktatásunk képzési szintjeit és iskolatípusait, ezért hatásuk hamarosan átrajzolhatja a magyar népesség által beszélt nyelvek sorrendjét.

Nyelvváltás a különböző iskolatípusokban

A laikus és a szakmai közvéleményben egyaránt elterjedt véleménnyel szemben állíthatjuk, hogy az orosznyelv-oktatás visszaesésének gyorsasága paradox módon egyáltalán nem mutat korrelációt a közoktatás különböző típusú intézményeiben dolgozó idegennyelv-tanárok szakos összetételével, éppen ellenkezőleg, ellentétes összefüggés tapasztalható.

A gimnáziumokból, ahol a szabad nyelvválasztás deklarálásakor már több diák tanult nyugati nyelveket, mint orosz – jelentős számú angol, német és franciatanár irányításával –, lassabb ütemben szorult ki az orosz nyelv, mint az általános iskolákból és szakközépiskolákból, amelyekben csupán az összes nyelvtanuló 6, illetve 35%-ának oktattak korábban valamilyen nyugati nyelvet.

A középiskolákban dolgozó nyelvtanárok szakonkénti megoszlásáról először 1993-ban láttak napvilágot adatok,⁵ melyek egyértelműen bizonyítják, hogy az 1992/93-as tanévben – amikor az orosz és a nyugati nyelvek közötti nyelvváltás fő vonalai-

⁵ Az általános iskolákban foglalkoztatott nyelvtanítókról már a rendszerváltás előtt közöltek adatokat, a szakmunkásképzőkben állományban lévő igen kevés nyelvtanárrol azonban csak a kilencvenes évek végén.

ban már megtörtént – az orosz tanárok túlsúlya továbbra is nyomasztóan nagy volt a közoktatási rendszerben. A szakos összetétel különösen kedvezőtlen volt az általános iskolákban (az összes nyelvszakos 70%-a orosz tanár volt), elfogadható a szakközépiskolában (47%) és kifejezetten jónak mondható a gimnáziumokban (36%), miközben a diákoknak már csak 16,5%-a tanult orosz (MM *Közoktatási statisztika 1993*).

Az idegennyelv-oktatással kapcsolatos intézményi politikák az 1994/95-ös tanévtől tanulmányozhatók tiszta formában, mert addigra már minden intézménytípusból eltávolozták azokat az osztályokat, amelyek akkor kezdték meg tanulmányaikat, amikor még az orosz nyelv kötelező volt. Abban az évben az általános iskolák közül már csak minden hetedikben folyt orosz képzés, a nyelvi csoportok 3,4%-ában az idegen nyelvet tanuló kisiskolásoknak mindössze 3,6%-át oktatták; annak ellenére, hogy a nyelv tanárok 64%-át az orosz diplomával rendelkezők tették ki. Hasonlóan meredek volt az oroszul tanuló szakközépiskolások számának csökkenése az induló 97%-os szintről 3,2%-ra, az alapfokú oktatásban regisztrálnál lényegesen kedvezőbb pedagógus-összetétel mellett (orosz tanár arány: 38%). A gimnazistáknak viszont 12%-a még mindig oroszul tanult. annak ellenére, hogy nyelv tanáraik kétharmada nyugati nyelvekből diplomázott.

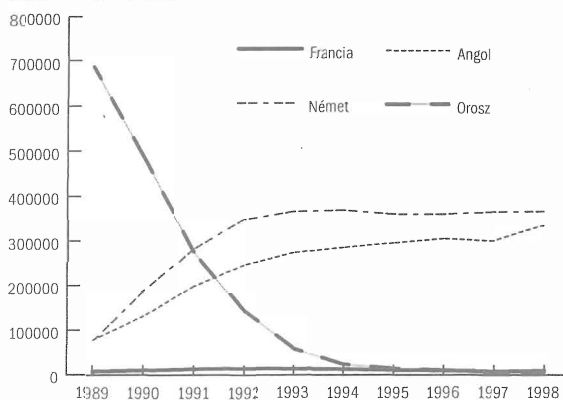
A statisztikai adatok tanúsága szerint két intézménytípusban viharos gyorsaságú, a gimnáziumokban szerényebb ütemű volt a nyelvváltás (lásd 6. ábra). Mivel az orosz tanárok egzisztenciális biztonságának (és lojalitásának) megőrzése a központi oktatásirányításnak és az intézményvezetőknek egyaránt fontos célja volt – új nyelvvoktatói státusokat pedig kis számban létesítettek –, az orosz tanárok száma rendkívül lassan (csak a nyugdíjazások révén) csökkent, más nyelv tanároké pedig ettől némileg gyorsabban, de szintén csak fokozatosan nőtt. Az ugrásszerű változások okait, ezért nem a tanárellátottságban, hanem valahol máshol kell keresni.

Nagy valószínűséggel megállapítható, hogy az általános iskolák azért nem indítottak orosz nyelvi csoportokat, mert egyszerűen nem indíthattak a drasztikusan csökkenő létszámú beiskolázható gyermekért folyó harcban. Elsősorban a városokban és a nagyközségekben, ahol az alapfokú iskolák között szabadon válogathattak a szülők, az oktatási intézmények versenyképességét minden egyéb tényezőnél nagyobb súllyal az angol vagy a német nyelv (lehetőleg minél korábbi osztályfokon induló) oktatása biztosította. A nagyobb településeken menthetetlenül elnéptelenedtek volna az orosz nyelvet kínáló intézmények, ezért nem csoda, hogy az intézményvezetők akkor is nyugatinyelv-oktatást ígértek a szülőknek (s az ígéretet többé-kevésbe be is tartották), hogyha négy-öt többnyire egyszakos – komoly óraszámhiánnyal küzdő – orosz tanár mellett egyetlen más nyelv tanítására alkalmas pedagógus sem volt a tantestületükben.

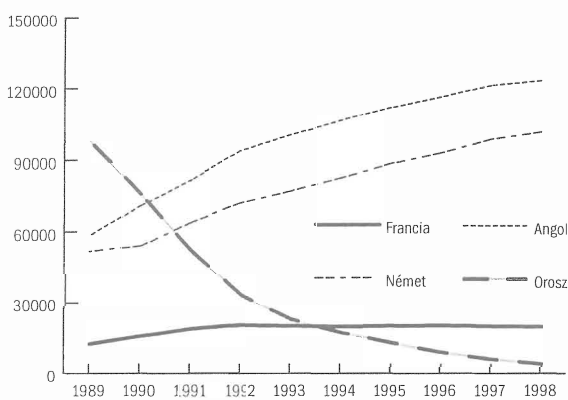
A gimnáziumok hosszabb ideig el tudták fogadtatni a szülők egy részével, hogy oroszul is tanuljanak a gyerekek, igaz, csak kisebb óraszámokban, második nyelvként. Az így nyert néhány évet arra tudták felhasználni ezek az – értelmiségi utánpótlás derékhadát adó – intézmények, hogy kvalifikált nyugati nyelv szakos tanárokat találjanak, átképezzék orosz tanáraikat és ne kényszerüljenek arra, hogy középfokú nyelvvizsgálóval rendelkező képesítés nélküli személyeket alkalmazzanak óraadóként.

6. ÁBRA
Nyelvváltás a különböző iskolatípusokban, 1989–1998

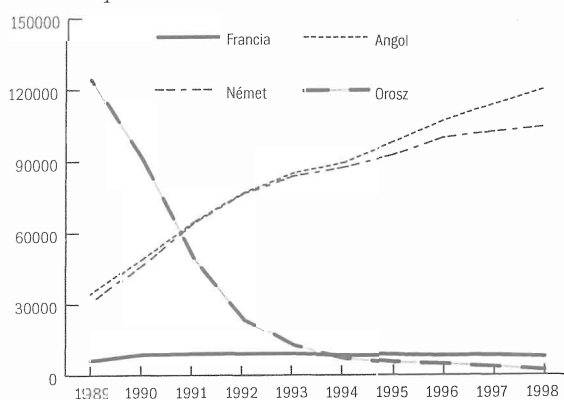
Általános iskola

Gimnázium

Szakközépiskola

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek
 Megjegyzés: minden tanuló annyiszor szerepel, ahány nyelvet tanul.

Nehezebben értelmezhető a szakközépiskolák gyors váltása. A szakképző intézmények választásának döntő motívuma többnyire az adott szakma iránti érdeklődés, ezért az idegen nyelvi kínálat korántsem olyan eminens feltétele egy szakközépiskola versenyképességének, mint azt az általános iskolák esetében láttuk. Az érettségi és egy szakma egyidejű megszerzése önmagában is olyan vonzó a szülők és a gyerekek számára, hogy középfokon ez az iskolatípus tudta legdinamikusabban emelni tanulólétszámát a kilencvenes években (*Imre & Lannert 2000*). Más oldalról jelzi azonban a szakközépiskolások nyugati nyelvek iránti érdeklődését, hogy – mint említettük – a rendszerváltás körüli években a kötelező orosz mellett 40%-uk kész volt második nyelvként angol és németet tanulni. A szakközépiskolák relatíve kedvező szakosösszetétele – mindössze 1200 teljes állású orosz tanár jelenléte – lehetővé tette a tanulói igények gyorsabb kielégítését.

A szakmai okok mellett azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy mindezek a folyamatok a jelenkori magyar történelem olyan kitüntetett időszakában játszódtak, amikor illuzórikus kizárólag racionális megfontolásokat keresni a történések mögött. A rendszerváltással felerősödő nemzeti érzések hatása alól az oktatási rendszer sem vonhatta ki magát. Visszatekintve úgy tűnik, hogy a megváltozott politikai helyzetben, a nemzeti függetlenség visszaszerzésével – amely a magyar lakosság számára az orosz csapatok kivonulásával vált valósággá – nem lehetett már elfogadtatni sem a szülőkkel, sem a gyerekekkel, hogy az iskolákban *csak* orosz nyelvet tanuljanak; ezért szükségszerűen az *egy* idegen nyelvet tanító iskolatípusokban következett be leggyorsabban a nyelváltás.

Nyelvi arányok a különböző iskolatípusokban

A nyelvi szerkezetváltás óta eltelt 6 évben az alapfokú oktatásban 1%-ra visszaeső orosz nyelv helyébe az angol lépett, ez idő alatt 35%-kal nőtt az angolul tanuló diákok száma, és 5%-kal a németeseké. A felnőtt népesség által is leginkább beszélt német nyelvet az alapfokú oktatásban ma még többen tanulják ugyan, mint az angol, de a különbség fokozatosan csökken, sőt 1998/99-ben az angolul tanuló arányának az előző tanévhez viszonyított 2 százalékpontos növekedése lényegében már a német rovására valósult meg. Mindenekelőtt a 6 és a 8 évfolyamos gimnáziumok (általános iskolai statisztikákban figyelembe vett) 5–8. osztályaiban dominál az angol, és ezen intézmények egy részében folyik 2. idegen nyelv, közte latin oktatás is.

A nyelvtanulók aránya szerint 1–3%-ra zsugorodott orosz nyelv helyébe a középfokú képzésben elsősorban az angol és alig lemaradva a német lépett, de az azonosságok mellett a nyelvi arányok mintázata iskolatípusonként eltéréseket is mutat. A közoktatási rendszer ezen szintjén egyfelől az általános és szakképző iskolák, más tekintetben pedig az érettségit adó és az érettségihez nem vezető képzési programok mutatnak jellegzetes különbségeket a nyelvi arányokban. A szakképzésben jellemző a nagy nyelvek dominanciája, a gimnáziumban azonban jóval kevésbé, mert ott erős a francia, az olasz és spanyol nyelv iránti tanulói érdeklődés; az intézmények pedig rendszerint emeltszintű (két tanítási nyelvű, speciális tantervű) képzéseket szerveznek ezen igények kielégítésére.

2. TÁBLA

Az idegen nyelveket tanuló diákok számának és arányának nyelvenkénti megoszlása a különböző iskolatípusokban a nyelvi fordulat évében (1992/93) és napjainkban (1998/99)

	1992/93		1998/99		1992/93		1998/99	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Általános iskola					Szakközépiskola			
Angol	245 662	32,3	333 999	45,6	77 149	40,3	120 394	50,4
Német	346 646	45,5	365 295	49,8	76 763	40,1	104 664	43,8
Francia	14 204	1,9	8 959	1,2	9 073	4,8	7 237	3,0
Orosz	141 909	18,6	7 344	1,0	23 577	12,3	2 006	0,8
Egyéb nyelv	13 312	1,7	17 878	2,4	4 794	2,5	4 740	2,0
Összesen	761 733	100,0	733 475	100,0	191 356	100,0	239 041	100,0
Gimnázium					Szakmunkásképző			
Angol	94 083	38,3	123 400	44,8	5 905	23,7	15 324	27,4
Német	72 159	29,4	101 757	37,0	14 921	60,0	36 517	65,2
Francia	20 307	8,3	19 451	7,0	1 135	4,5	1 657	3,0
Orosz	33 080	13,4	3 858	1,4	2 388	9,6	1 491	2,6
Egyéb nyelv	26 183	10,6	26 897	9,8	558	2,2	991	1,8
Összesen	245 812	100,0	275 363	100,0	24 907	100,0	55 980	100,0

Forrás: Saját számítások a KSH közoktatási statisztikái alapján.

Megjegyzés: Minden tanuló annyiszor szerepel, ahány nyelvet tanul.

Ami viszont a két nagy nyelvet illeti, a szakmunkásképző iskolákban találunk jellegzetesen más nyelvi arányt, mert ez az egyetlen középfokú iskolatípus, ahol – tekintettel a fizikai munkások külföldi munkavállalásának célszágaira – a németet, a felsőfokú továbbtanulásra felkészítő középiskolákban viszont az angolt tanulják legtöbben. A két legnépszerűbb nyelvet tanulók száma (1999-ben kb. negyedmillió) és aránya évről évre nő (1999-ben 87,4%) a középfokú oktatásban, de ez a folyamat ma még nem fenyeget a kisnyelvek kiszorulásával.

A koncentráció mellett a kínálat gazdagodásának, a nyelvi diverzifikációnak is vannak jelei, az ún. egyéb nyelveket – köztük a klasszikus görög, héber, arab, a modern holland, finn, japán, ukrán, lengyel stb. nyelveket – egyre többen tanulják a magyar iskolákban.

Expanzió a nyelvoktatásban

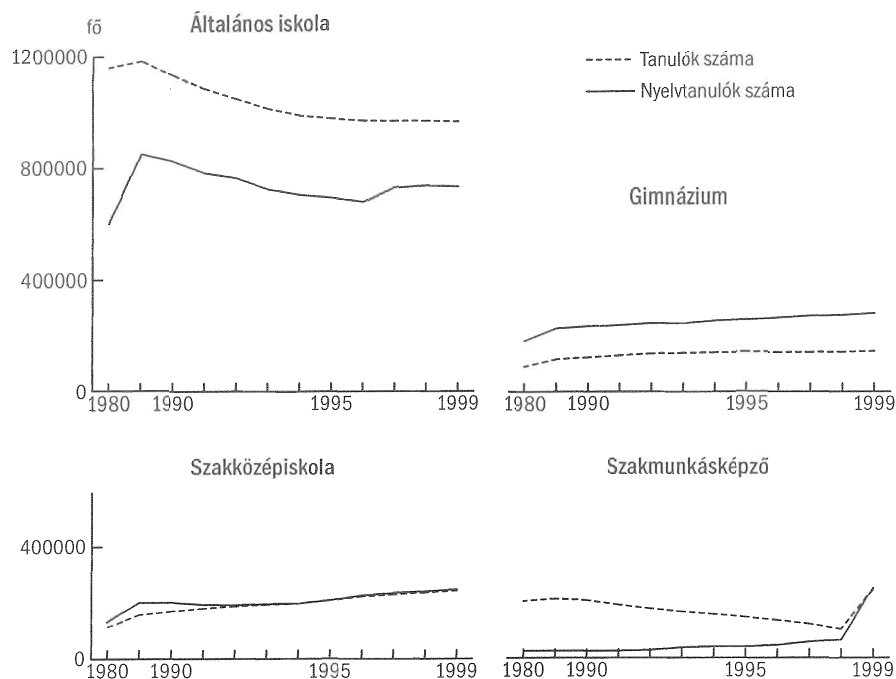
A nyelvi arányok valóban látványos átrendeződése mellett kevesebb figyelem fordul az idegennyelv-oktatási expanzió elemzésére. Bár az elmúlt két évtizedben folyamatos volt az iskolahasználói nyomás a nyelvtanítás kiterjesztésére, a közoktatási intézményrendszer egészét vizsgálva megállapítható, hogy a nyelvoktatási mutatók javulása a 80-as és a 90-es évek végén két nagy növekedési hullámhoz kötődött.

Az iskolatípusonkénti grafikonokból (lásd 7. ábra) egyértelműen megállapítható, hogy az első növekedési hullám a magyar közoktatási rendszer általános expanziójá-

hoz kapcsolódva ment végbe, a második viszont olyan időszakban, amikor közoktatásunk tanulólétszáma összességében folyamatosan és jelentősen csökkent, s amikor az általános trend ellenében – számottevően – kizárólag a szakközépiskolások létszáma gyarapodott.

7. ÁBRA

A nyelvtanulók és a teljes tanulólétszám változása iskolatípusonként, 1980–1999

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek

Megjegyzés: Minden tanuló annyiszor szerepel, ahány nyelvet tanul.

A nyolcvanas évek második felében három tényező egyenként körülbelül száz-száz-ezer fővel emelte a nyelvtanulók számát. Az iskolarendszerben bentlévő/bentmaradó gyerekek összlétszámának növekedése alapozta meg a nyelvoktatás első nagy expanzióját, különösen az a fejlemény, hogy a demográfiai csúcs elérte a középfokú oktatást, ahol az igényes nyelvi képzést nyújtó gimnáziumok, illetve a szintén minden évfolyamon nyelvet tanító szakközépiskolák tanulólétszáma 1980-tól 90-ig 34 illetve 54 ezerrel emelkedett. Az erős szülői nyomás hatására az általános iskolákban tagozatos formában 3. sőt néhány helyen 1. osztálytól indult a nyelvoktatás, ennek eredményeként több mint 100 ezer kisiskolással bővült az alapfokú oktatásban nyelvet tanulók köre. Végül hasonló nagyságrendű, átmenetinek bizonyuló expanziót jelentett a rendszerváltás előtt, hogy – mint a tanulmány elején részletesen bemutattuk – a kényszerből tanult orosz mellett közel százhuszezren vállalták második nyelvként a nyugati nyelv tanulását, azokban az intézménytípusokban (az általános és a szakközépiskolá-

ban), ahol első nyelvként az oroszot mindvégig és mindenki számára kötelezővé tette a központi oktatásirányítás.

A szabad nyelv választás lehetőségének megteremtésével jelentősen visszaesett a második nyelvet tanulók száma. Lényegében véve ezzel magyarázható az a kilencvenes évek első felében – a szakmunkásképzés kivételével szinte minden iskolatípusban – jelentkező hullámvölgy, amelyet a nyelvoktatás egyik legfontosabb indikátorának (nyelvtanulók száma / összes tanuló száma \times 100) alakulása mutat legpregnansabban (lásd 3. táblázat).

3. TÁBLA

A nyelvtanulók számának (fő) és a teljes tanulólétszámhoz viszonyított arányának (%) változása iskolatípusonként 1980/81-től 1998/99-ig

		1980-81	1990-91	1992-93	1994-95	1996-97	1998-99
Általános iskola	Fő	601 414	821 555	761 733	700 937	676 198	733 475
	%	52	73	73	71	70	76
Gimnázium	Fő	181 274	233 886	245 812	245 895	265 696	275 363
	%	203	190	180	175	189	194
Szakközépiskola	Fő	131 239	201 296	191 356	197 175	224 375	239 041
	%	115	120	103	100	102	102
Szakmunkásképző	Fő	-	25 072	24 907	36 142	39 732	55 980
	%	-	12	13	22	28	47
Összesen	Fő	920 000*	1 281 809	1 223 808	1 180 149	1 206 001	1 303 859
	%	60*	79	79	79	82	89

Forrás: MM, MKM, OM közoktatási statisztikái

Megjegyzés: Minden tanuló annyiszor szerepel, ahány nyelvet tanul.

*Becsült adat. A szakmunkásképző intézetekben idegen nyelvet tanulók arányát, a szakterület ismerőinek becslése alapján, a teljes tanulólétszám 4%-ával számítottuk be.

A kilencvenes évek végén az idegen nyelvet tanulók számának és főleg arányának ugrásszerű emelkedése elsősorban vertikális expanzió eredménye. A nyelvoktatásba már korábban pótlólagosan bekapcsolódó alsó oktatási szint (az alsó tagozat) mellett egy új felső oktatási szinten (a szakmunkásképzés 9–10. évfolyamán) is folyik nyelvtanulás. Az általános iskolákban helyi alkuk határozzák meg a nyelvek tanításának (a mindenkor érvényes központi tantervi szabályozáshoz képest) korábbi időpontját, s bár a nyelvtanulásról évfolyamonkénti bontásban az 1996/97-es tanév óta nem gyűjtene adatokat, az ún. Helyitanterv-vizsgálat⁶ (1999) eredményei azt mutatják, hogy az alapfokú oktatási intézmények harmadában országsszerte már első osztálytól szerepel a tanrendben idegen nyelv. A középfokon továbbtanulók negyedét befogadó szakmunkásképző iskolákban csak 1998/99-től vált kötelezővé a nyelvoktatás, felmenő rendszerben a 9–10. osztályokban. A szakmunkásképzők nyelvoktatási mutatóinak

⁶ Település és iskolatípus szerint reprezentatív 1200-as intézményi mintán – az OKI Kutatási Központ szakmai irányításával a Szocio-Reflex Kft. által – végzett kutatás, mely a pedagógiai programkészítés folyamatát és a helyi tantervek óraterveit vizsgálta.

látványos javulása azonban arra mutat, hogy az intézmények elébe mentek ennek a kötelezettségnek, mert az általános képzés 16 éves korig történő meghosszabbításáról hozott oktatáspolitikai döntések megszületésétől, a NAT elfogadásától kezdődően egyre több diáknak nyújtanak nyelvtanulási lehetőséget.

További vertikális bővülést jelent a szakközépiskolák 13. és afölötti évfolyamaira járó több mint 50 000 tanuló, akik szintén az idegen nyelvet tanulók táborát gyarapítják.

Középfokon a háromféle intézménytípusban tanulók nyelvi képzése köztudottan rendkívül különböző. A gimnáziumokban már az első (9.) évfolyamtól két nyelvet oktatnak, a szakközépiskolák többségében egyet. A szakmunkásképzők most kezdenek felzárkózni az első két évfolyamon a szakközépiskolákhoz, de szakképző évfolyamaikon ma még ritkaságnak számít a nyelvtanulás.

Az idegennyelv-oktatás horizontális expanzióját a szakmunkásképzésbe beiskolázott gyerekek létszámának drasztikus csökkenése, az általános iskolát végzettek immár 70,6%-nak a középiskolákba történő beáramlása alapozta meg. A továbbtanulási arányok átrendeződése a kilencvenes években harmadával⁷ növelte az idegen nyelvet tanító oktatási programokban résztvevő 14–19 évesek arányát.

Az idegennyelv-oktatás expanziójában a tanulólétszám különböző eredőjű bővülésével egyenértékű szerepet játszott az idegen nyelvi óraszámok fokozatos emelkedése, amely nem a központi óratervek változásával, hanem helyi döntések eredményeként alakult ki. A nat bevezetéséig formálisan érvényben maradó 1988-as óraterv például az általános iskolákban az ötödik osztály kivételével (heti 3 óra) minden osztályfokon 2–2 nyelvórát (orosz órát) írt elő. A központi szabályozás alól kibújási lehetőséget kezdetben kizárólag a nyelvi tagozat indításának kiharcolása jelentett, de a rendszerváltás, illetve az önkormányzati iskolafenntartás kialakulása után az iskolák viszonylag nagy szabadsággal változtatták tantárgyi óraszámukat.

Egy 1996/97-es tanévben végzett reprezentatív vizsgálat eredményei szerint a 90-es években a legnagyobb óraszám-növekedést elérő tárgy a magyar iskolákban az idegen nyelv volt (lásd 8. ábra). Az iskolák harmadában sikerült a heti nyelvi órászámot 1–2 órával emelni vagy a – tanulók megszerzéséért folyó harcban perdöntő – korai nyelvoktatás bevezetésével a tantárgy tanításának összes óraszámát megnövelni. Az igazgatók 18%-a azt is jelezte, hogy a helyi tanterv elfogadtatásakor próbálnak még több idegen nyelvi órászámot megszerezni.

Az idegennyelv-oktatás általános expanziójával azon közoktatási intézmények köre is jelentősen bővült, ahol idegen nyelvet tanítanak. A középiskolák mellé a törvényi kötelezettség miatt mára felsorakozott lényegében valamennyi szakmunkásképző iskola, de az igazán meglepő az alapfokú oktatási intézmények széles körének érintettsége a nyelvoktatásban.

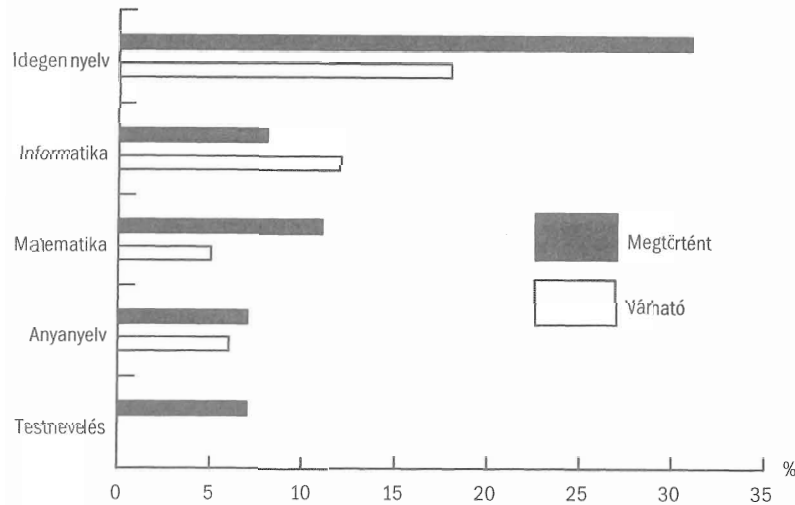
Napjainkban az általános iskolák 95,9%-ában folyik idegennyelv-oktatás. Az intézményi diverzifikáció mértékét jelzi, hogy a mindössze egyetlen osztályt működtető iskolák (127 db = 3,4%) kivételével szinte mindenütt az osztatlan, illetve a csak

⁷ A középiskolában továbbtanulók aránya az 1989/90-es tanévben 47,4% 1999/00-ben 70,6%, a növekedés 33%-os.

alsó tagozatot működtető kisiskolák többségében is – nyilván nagy anyagi áldozatok árán – megszervezik a nyelvoktatást. A nagyfokú szétaprózottság gazdaságtalanná, rendkívül költségessé teszi a kisiskolákban folyó idegennyelv-oktatást, és kielégíthetetlen keresletet generál a nyelvtanárok iránt.

8. ÁBRA

A legnagyobb óraszám-növekedést mutató tantárgyak az igazgatói említések százalékában (1996/97)

Megtörtént: az elmúlt 5 évben lezajlott óraszám növekedés

Várható: a következő 3 évre prognosztizált növekedés

Forrás: Vágó, 1999b

Tanárhiány

A kilencvenes évek fejleményeinek bemutatásánál elkerülhetetlenül szólni kell a nyelvoktatásról folyó társadalmi és szakmai diskurzus talán leggyakoribb témájáról, a nyelvtanár-hiányról.

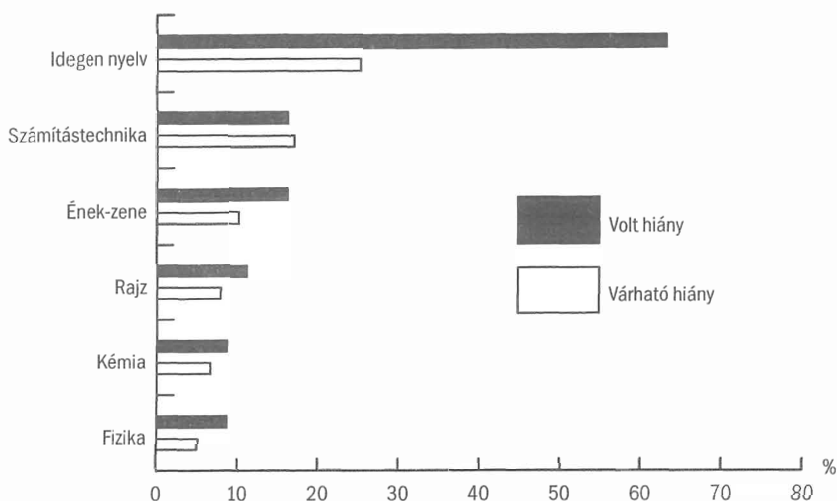
Köztudott, hogy a kötelező orosznyelv-oktatás eltörlése után a magyar iskolákban a demográfiai csúcs óta ismeretlen nagyságú tanárhiány jelentkezett, ezúttal nyugatinyelvszakos pedagógusokból. Az 1996/97 fordulóján megkérdezett 1200 iskolaigazgató kétharmada jelezte, hogy küzdött ezzel a problémával a megelőző 5 évben (sőt negyedük úgy vélekedett, hogy továbbra is hasonló helyzettel kell számolnia) (9. ábra).

Bár szakképzett nyugatinyelv-szakos tanárokat elvételre tudtak csak találni, az oktatási intézmények nyelvszakos egyetemi hallgatók, közép-, felsőfokú nyelvvizsgával rendelkező képesítés nélküliek alkalmazása árán elérték, hogy felmenő rendszerben már az 1990/91-es tanévtől szinte kizárólag német és angol nyelvi csoportokat indítottak, és a kifutó, eredetileg orosz nyelvvél indított csoportok egy részénél is kiharcolták a szülőök a nyelváltást. A szakos ellátottsága ezeknek az óráknak 50% alatt

maradt, mert a nyelvi szerkezetváltás idején a 15 000 orosz tanár⁸ mellett kevesebb mint 5000 egyéb szakos nyelvtanár dolgozott az alap- és középfokú iskolákban. Bár az 1990/91-es tanévben induló 3 éves átképzési programban⁹ részt vevő orosz tanárok és az 1991. szeptember 1-jei hatállyal alapított hároméves főiskolai szintű nyelvtanári szak első végzősei az évtized közepén megkapták diplomájukat, és a felsőoktatás folyamatosan növekvő számban bocsát ki nyugati nyelv szakosokat, a tanárhiány (elsősorban az általános iskolákban) máig megmaradt.

9. ÁBRA

Szakos tanárok, akikből jellemzően hiány mutatkozott a kilencvenes években (volt hiány) és hiány lesz a következő években (várható hiány) a magyar közoktatásban az igazgatói említések százalékában 1996/97

Forrás: Vágó, 1999b

Ha figyelmesen tanulmányozzuk az egyes iskolatípusokban állományban lévő különböző nyelv szakos tanárok létszámának alakulását a 90-es években, az okok egyike azonnal nyilvánvalóvá válik; nevezetesen, hogy egy kezdeti visszaesés után az orosz szakos tanárok száma nem vagy alig csökkent, miközben az oroszul tanulók aránya az általános iskolákban és a szakközépiskolákban 100%-ról 1%-ra csökkent. A feleslegessé vált orosz tanárok lefoglalták azokat az álláshelyeket, ahová a hiányzó angol és német szakosokat fel lehetett volna venni. Különösen nagy problémát jelentett emellett szinte mindenütt az orosz tanárok foglalkoztatásának megoldása is, elsősorban az alapfokú oktatásban. Jól megvilágítja az iskolavezetők nehéz helyzetét az az adat, mely szerint 1991-ben az általános iskolákban alkalmazott 7092 orosz tanár közül 4047, azaz 57 százalék egyszakos volt.

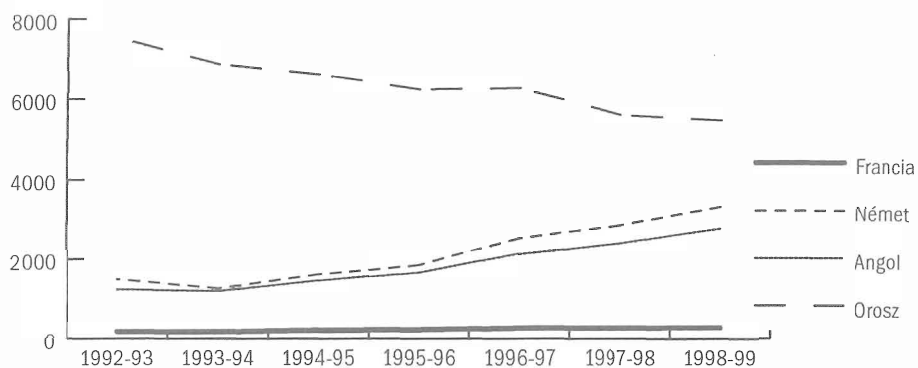
⁸ Az orosz tanárok átképzéséről készített tervezetekben szereplő becslített adat, mivel a korabeli oktatási statisztikában csak az általános iskolai nyelvtanárok szerepeltek.

⁹ Lásd: a Művelődési miniszter 201/1989. MM számú útmutatóját.

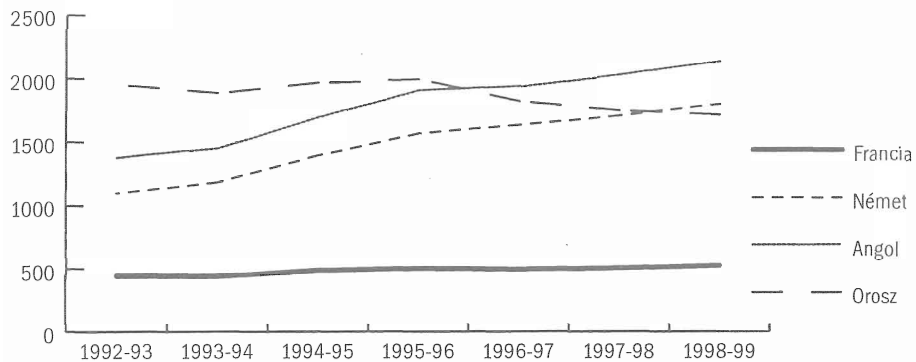
10. ÁBRA

A főállású nyelvtanárok számának változása nyelvenként a különböző iskolatípusokban a kilencvenes években

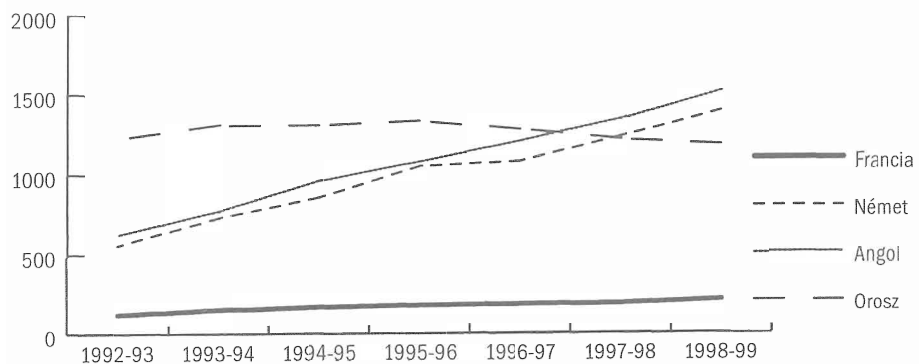
Általános iskola

Gimnázium

Szakközépiskola

Forrás: MM, MKM, OM közoktatási statisztikák.

Megjegyzés: Minden tanár annyiszor szerepel, ahány nyelvet tanít.

1998/99-ben a statisztikák a magyar közoktatásban 24 235 nyelvtanárt mutattak ki (a személyek száma azonban valójában ennél kevesebb, mert minden tanárt annyiszor vesznek számításba, ahány nyelvszakos diplomája van), de közülük csak 14 654-en (60,5%) oktatják szakjukat. Intézménytípusonként és nyelvenként erősen különbözik a szakjukat tanítók aránya, átlagosan legalacsonyabb (53%) az általános iskolákban, a sok állományban lévő, de orosz csak elvétve tanító oroszstanár miatt.

4. TÁBLA

A nyelvet ténylegesen oktatók aránya az adott nyelvekből diplomával rendelkező pedagógusok számához viszonyítva a különböző iskolatípusokban, 1992/93-ban és 1998/99-ben.

	Gimnázium		Szakközépiskola		Általános iskola	
	1992/93	1998/99	1992/93	1998/99	1996/97*	1998/99
Angol	90,9	91,2	95,2	93,4	93,1	91,9
Német	91,2	91,3	95,2	95,5	93,3	92,7
Francia	88,3	81,1	80,3	74,9	68,3	61,4
Orosz	45,4	10,6	35,1	8,2	4,4	4,2
Egyéb	73,6	69,2	65,0	40,5	-	-

Forrás: MKM, OM közoktatási statisztikák alapján végzett saját számítások

Megjegyzés: Minden tanár annyiszor szerepel, ahány nyelvszakos diplomával rendelkezik, és ahány nyelvet tanít.

* Az általános iskolákról csak 1996/97-es tanévtől jelennek meg a szakjukat tanító tanárokról adatok.

A tanárhiány enyhülését jelzi, hogy folyamatosan csökken a szakjukat tanító nyelvtanárok aránya, az oroszstanárok mellett a Magyarországon kevésbé beszélt és oktatott nyelvek (francia, olasz, spanyol) tanárai sem mindig tudják hasznosítani diplomájukat a közoktatásban. Nincs azonban ilyen túlkínálat a két nagy nyelv tanáraiból. A német és az angol nyelvtanárok döntő többsége csak azért nem tanítja valamelyik szakját, mert a másik szakja is kurrens idegen nyelv, és annak oktatása kitölti a kötelező óraszámot (ez a helyzet elsősorban a gimnáziumokban fordul elő). Mivel a nyelvtanárhiány ma már nem általános jelenség a közoktatásban, még a legnagyobb óraszámú, legnagyobb tanulólétszámnak oktatott nyelvek esetében is előfordul – inkább a városokban, mint a falvakban – hogy 1–1 angol vagy némettanár feleslegessé válik saját iskolájában. Bár a nyelvtanári diploma 100%-os hasznosítására illuzórikus törekedni, becslések szerint az alapfokú oktatási intézményekben állományban lévő, de szakját nem tanító több mint 200 angol és ennél is több némettanár szerencsésebb területi eloszlás esetén érzékelhetően javíthatná a kisebb települések általános iskoláinak szakos ellátottságát.

Továbbra is hiányzik a nyelvoktatás minőségbiztosításának egy igen fontos eleme, mert 2000 helyett csak 2002 szeptember elsejétől lép hatályba a közoktatási törvény azon rendelkezése [128. § (3)], hogy csak idegennyelv-szakos diplomával rendelkezők taníthatnak az iskolákban. Ez az engedmény olyan iskoláknak (és iskolafenntartóknak) is menlevelet ad, amelyek elsősorban nem felvehető nyelvtanár híján, hanem az olcsóság miatt alkalmaznak középfokú nyelvvizsgával rendelkező szakképzetleneket.

A tanári létszám növelése a közeljövőben elsősorban a szakmunkásképző iskolákban indokolt, mert ott a legmagasabb az egy pedagógusra jutó tanulók száma; a némettanárok átlagosan 180, az angoltanárok 167 gyereket oktatnak, miközben a középiskolákban örvendetesen javult ez az arány. Az általános iskolák angol és német mutatói az ezredfordulón sem érik el az 1992/93-ban regisztrált középiskolai értékeket, amik pedig a nyelvváltás következtében előállt szükségállapot miatt bizony meglehetősen kedvezőtlenek voltak. Ha egy nyelvtanárra több mint 100 gyerek jut, az biztos jele annak, hogy az adott iskolatípusban az intenzív (hatékony) nyelvkraának (emelt-szintű képzési formáknak, kiscsoportos oktatásnak) nincsenek meg a feltételei.

5. TÁBLA

A szakjukat tanító nyelvtanárok és az egy tanárra jutó tanulók számának változása iskolatípusonként, 1992/93 és 1998/99

	Általános iskola				Középiskola				Szakmunkásképző**	
	1992/93*		1998/99		1992/93		1998/99		1998/99	
	P	T/P	P	T/P	P	T/P	P	T/P	P	T/P
Angol	1241	180,5	2548	131,1	1842	93	3375	72,2	92	166,6
Német	1484	219,3	3072	118,9	1526	97,6	2987	69,1	203	180
Francia	168	72,2	154	58,2	487	60,3	582	45,85	12	130
Orosz	7499	18,4	232	31,7	1297	43,7	281	20,86	23	64,8
Olasz	-	-	43	43,6	160	62,1	252	45,0	5	78
Spanyol	-	-	9	46,9	48	61,2	77	40,9	1	93
Latin	-	-	30	226,7	270	61,8	271	43,3	0	0

Forrás: MKM, OM közoktatási statisztikák és a KSH statisztikák alapján végzett saját számítások

Megjegyzés: Minden tanár annyiszor szerepel, ahány nyelvet tanít, és minden diák annyiszor, ahány nyelvet tanul.

* Az általános iskoláknál a 1992/93-as tanévben valamennyi főállású nyelvtanár adataival számoltunk, mert az alapfokú oktatási statisztikák nem közlik a szakjukat tanító pedagógusok számát (a közölt adatok így kedvezőbbek a valóságosnál).

** A szakmunkásképzőkben tanító nyelvtanárokról csak a kilencvenes évek végétől jelennek meg adatok.

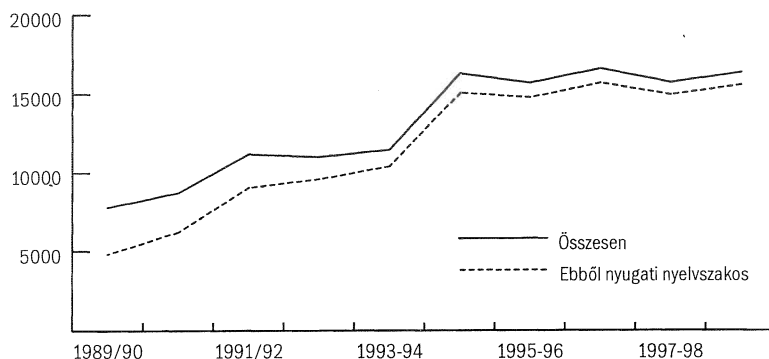
Jelmagyarázat: P = pedagógusok száma, T/P = egy pedagógusra jutó tanuló

A nyelvkraánás minőségi fejlesztése mára elsősorban nyelvtanár kérdéssé vált (létszám és módszertani kultúra tekintetében egyaránt), mert a hatékonyabb oktatás peremfeltételei (bőséges tankönyvkínálat; nyelvi laboratórium, videó-, számítógép-, internet használat, pályázati lehetőségek) a középiskolákban majdnem teljes körűen, és az általános iskolákban részben megteremtődtek.

A felsőoktatási intézmények kezdettől fogva készséges partnerek voltak a közoktatás nyelvtanár-igényének kielégítésében, a minisztérium évről évre emelte a felvételi keretszámokat, azaz nem a pedagógusképzésen múlt, hogy jól képzett nyelvtanárokból még mindig hiány van az iskolák egy részében. Az idegennyelv-szakos képzésben részt vevők évenkénti aránya 10 év alatt megduplázódott, a nyugati nyelveket tanulóké megháromszorozódott, ami azt jelenti, hogy ha egyetlen évben a végzetek mindegyike (3–4000 fő) iskolákban helyezkedne el, azonnal óriási tanárfelesleg keletkezne a közoktatási intézményekben.

11. ÁBRA

Az idegennyelv-szakos és a nyugatinyelv-szakosok hallgatók számának változása, 1989/90–1998/99

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek

Megjegyzés: Minden tanuló annyiszor szerepel, ahány nyelvet tanul.

Köztudomású azonban, hogy a bölcsészkarok és a tanárképző főiskolák nyelvszakjaira kényszermegoldásként többségében azok jelentkeznek, akik már eleve nem kívánának tanári pályára kerülni, csak a biztos nyelvtudás és egy (bármilyen) diploma megszerzése a céljuk. Magyarországon a magasabb szintű nyelvtanulás intézményrendszerének kialakulatlansága miatt – a fél-felsőfokú és felsőfokú nyelvtanulás egyéb formáinak hiányában – a tanárképzésre terhelődik a kommunikációképes idegennyelvtudást igénylő humán szolgáltató szakmák szakemberszükségletének kielégítése.

A pedagógus munka alulfizetettsége miatt a tanári pályára készülők többsége is megváltoztatja döntését még a végzés előtt. Bár számos iskolában gyakorlat, hogy a nyugati nyelveket oktató tanárokat nem közalkalmazotti bértábla szerint, hanem – akár munkaviszonyban állóként, akár vállalkozóként – kiemelten javadalmazzák (nem kis feszültséget keltve ezáltal a tantestületekben), a versenyszféra elszívó hatását azonban így sem tudják ellensúlyozni. Amennyiben a tanári fizetések a következő években jelentős mértékben nem emelkednek, a tanárihiány fennmarad, illetve a fiatal, kurrens nyelvtudással rendelkező nyelvtanárok gyakori pályaelhagyása miatt részben újra is termelődik.

VÁGÓ IRÉN

IRODALOM

- IMRE ANNA (1995) Tendenciák az elmúlt évek nyelvtanításában. *Iskolakultúra*, No. 15–17.
- IMRE ANNA (1999) Az idegennyelv-oktatás kiterjedésének hatása a nemzetiséginyelv-oktatásra. In: VÁGÓ IRÉN (ed) *Tartalmi változások a közoktatásban a 90-es években*. Bp., OKI KK/OKKER.
- IMRE ANNA & LANNERT JUDIT (2000) Az oktatási rendszer és a rendszerben való tanulói továbbhaladás. In: HALÁSZ & LANNERT (eds) *Jelentés a magyar közoktatásról 2000*. Bp., OKI.
- TERESTYÉNI TAMÁS (1995) Helyzetkép az idegennyelv-tudásról. *Jelkép*, No. 2.
- TERESTYÉNI TAMÁS (1997) Helyzetkép a magyarországi idegennyelv-tudásról. *Európai Tükör*, No. 3.
- VÁGÓ IRÉN (1999a) Az élő idegen nyelvek oktatása – egy modernizációs sikertörténet. In: VÁGÓ IRÉN (ed) *Tartalmi változások a közoktatásban a 90-es években*. Bp., OKI KK/OKKER.
- VÁGÓ IRÉN (1999b) Tartalmi változások a közoktatásban – A rejtett helyi tantervektől a valóságos helyi tantervekig. In: VÁGÓ IRÉN (ed) i.m.
- VÁGÓ IRÉN (2000): Az oktatás tartalma. In: HALÁSZ & LANNERT (eds) i.m.